

Halyna BOBOSH

Wydział Architektury, Politechnika Lwowska

WAŻNOŚĆ HISTORYCZNEGO DOŚWIADCZENIA PRZY PROJEKTOWANIU BUDOWLI SAKRALNYCH

Streszczenie. W artykule zaprezentowano najtragiczniejsze strony historii architektury cerkiewnej na Ukrainie. Główną uwagę zwrócono na problem współczesnego rujnowania obiektów sakralnych na ziemiach przyległych do granicy Ukrainy i Polski. Akcentowano konieczność badania architektury sakralnej i tworzenia możliwości używania nabytej wiedzy w praktyce.

IMPORTANCE OF HISTORICAL EXPERIENCE AT DESIGNING SACRAL OBJECTS

Summary. In the article presented the most tragically pages of church architecture in Ukraine. The basic attention is stressed on a problem of modern destructions of sacral objects on the grounds approached to border of Ukraine and Poland. The attention to researches of sacral architecture is concentrated and opportunities of use of the acquired knowledge in practice are given.

1. Wstęp

Sakralna budowla jest materialnym odtworzeniem duchowości, kultury i tradycji narodu. W ciągu kilku wieków cerkiew była ośrodkiem oświaty, sztuki oraz muzyki. Pełniła funkcję kształtowania estetycznych smaków. Jako budowla jest krajobrazowo-kompozycyjnym akcentem każdej miejsciny, dlatego odgrywa ważną rolę w urbanistycznym projektowaniu. Architektoniczna sztuka budowli sakralnych ma dziś wielkie znaczenie w biznesie turystycznym. Ze względu na te czynniki sakralna budowla, jako obiekt architektury, wymaga rzetelnego studiowania.

2. Utracone dziedzictwo architektury cerkiewnej na Ukrainie

Początki chrześcijaństwa na ziemiach współczesnej Ukrainy sięgają czasów Apostoła Andrzeja. Pierwsze udokumentowane wspomnienie jest z 284 roku i dotyczy Biskupa Skifskiego - Ewangelika (284-292) [11]. Niestety, nic nie wiadomo o obiektach sakralnych Skifów, dlatego za pierwszą cerkiew murowaną Ukrainy uważa się cerkiew Desiatynna ku czci Świętej Bogurodzicy (989-996), do budowania której Książę Włodzimierz zaprosił budowniczych z

Grecji. Czasy XI – początek XIII wieku odznaczyły się aktywnym budownictwem chrześcijańskich świątyń na dawnych ziemiach Ukraińskich. Błyskawiczny rozkwit architektury i sztuki Kijowskiej Rusi był przerwany mongolsko-tatarskim najazdem w 30. i 40. latach XIII w. [8].

Wielką stratą dla ukraińskiej sztuki było zrujnowanie przez Mongołów miasta Halicz w 1241 roku. Ze wszystkich najdawniejszych murowanych Halickich cerkwi¹ do terażniejszych dni zachowała się tylko cerkiew Św. Pantelejmona [16]. Zrujnowanie Halicza spowodowało rozwój Lwowa, jako kulturowego ośrodka Ziemi Halickiej, założonego w 1256 roku przez Księcia Daniła. W 1349 roku Ziemia Halicka została przyłączona do Polski. Od XIV do końca XVII w. we Lwowie zbudowano cerkwie: Bogujawienia Gospodnego, Wozdżwienia Czesnego Christa, Woskresinia Gospodnego, Objawienia Świętej Bogurodzicy, Przeobrażenia Gospodnego, Wwedenia w Chram Świętej Bogurodzicy, Św. Pokrywę, Narodzenia Świętej Bogurodzicy, Św. Iwana Bogusława, [17] Św. Paraskewy-Piatnicy [3].

Następnym etapem totalnej ruiny był koniec XVIII wieku. Po II podziale Polski (1772) Ziemia Halicka dostała się pod panowanie Austrii, a wkrótce tam też dostały się Bukowina i Zakarpacie [15].

Wskutek reformy cesarza Józefa II zlikwidowano wiele rzymsko- i grekokatolickich budowli sakralnych. Największa ilość rzymskokatolickich klasztorów² i kościołów³ była zrujnowana od 1782 do 1790 roku. Oprócz łacińskich, zniszczono wiele grekokatolickich klasztorów,⁴ a także cerkwie Lwowa⁵ [13].

¹ Cerkiew Św. Spasa, XII w.; Uspenski sobór, XII w.; cerkiew Św. Cyryla i Metodego, XII w.; cerkiew Św. Pantelejmona XII-XIII w.; cerkiew-rotunda Św. Illi, XIII w.; cerkiew-rotunda Woskresinnia Gospodnego, XII w.; klasztor z cerkwią Czesnego Christa; rotunda-kwadratorij w Poberezi, XII w.; cerkiew Objawienia w Halyczi, XIII w.; cerkiew Narodzenia Chrystowego w Halyczi, XIV w.

² Oo. Augustynianów we Lwowie przy kościele Św. Anny; w Stratyniu 1784; Bernardynek we Lwowie; Bonifratrów we Lwowie; Brygidek we Lwowie; Dominikanów i Dominikanek w m. Bełz, z tych kościołów powstał łaciński parafialny kościół i parafialna cerkiew; w Brodach 1784; w Buzku 1786; w Buczacie 1789; w Halyczi, w Żowkwi 1782; w Kołomyi 1788; we Lwowie Dominikanów Obserwantów przy kościele Św. Urszuli, i przy Św. Marii Magdaleny w Olesku 1788; w Peremyszlanych 1789; w Rohatyni 1788; w Sydorowi 1789; w Sniatyni 1788; w Ternopolu, gdzie od 1820 roku przebywają Jezuici; w Ciszczanowi 1788; w Czernyłcy 1789; w Jaworowi 1786; Oo. Jezuitów w Łyczkiwczach 1782; we Lwowie; w Nastasowi 1784; Kanoniczek de Saxia we Lwowie; Kapucynów we Lwowie; Karmelitów z kościołem Św. Leopolda; Karmelitanek czerewickowych z kościołem Św. Agnieszki; z kościołem Św. Marcina we Lwowie; Karmelitanek bosych we Lwowie; Karmelitanów bosych w Myliatyni 1784; w Terebowli; Oo. MySSIONAREJ, w Horodenci 1782 p.; we Lwowie; w Mykulynciach 1784; w Rohatyni 1784; Pawłyni w Wytkowi 1784; we Lwowie; w Nyżnowie 1784; Oo. Pijarów w w. Wariaż 1784; we Lwowie; Oo. Reformatorów we Lwowie z kościołem Św. Kazimierza; Oo. Teatynów we Lwowie; Trynitarej we Lwowie z kościołem Św. Ducha i z kościołem Św. Nikołaja; w Iwano-Frankowsku 1784; Oo. Franciszkanów w Halicze, dziś magistrat; w Horodku koło Lwowa 1784; we Lwowie z kościołem Czesnego Christa; w Stryju 1784.

³ Czesnego Christa w Bołechowi; Św. Anny w Dołyni; Św. Kataryny we Lwowie.

⁴ Babianka; Besidy; Bilyna; Bilcze; Buczyna; Werchrata; Wicyn; Bołoswyń; Hrabyna; Hołubyca; Horpyn; Horodyszcz; Dobriany; Dobrotwir; Derewlianska Wołyca; Zadariw; Zawaliw; Zbaraż; Kryłos; Kamianka Strumilowa; Lisok; Lisznia; Letmia; Luka; Pacykiw; Petrycz koło Halicza; Spas koło Sambora; Skyt Maniawski; Okołeć; Strusiw; Stojaniw; Swaryczziw; Szczepłoty; Terebowla; Topolnycia; Uniw; Uhornyki; kubietśki klasztory czynu Św. Wasilija W. We Lwowie, w Sasowie, w Smolnyci, w Zagwozdi i in.

⁵ Woskresinnia Chrystowego, na krakowskim przedmieściu 1774; Bogojawienia Gospodnego na Halickim przedmieściu nad Połtwa 1800; Św. Tyrona nad Połtwa; Czesnego Christa na Łyczakowskim przedmieściu;

Reformy dotknęły także architektury na Ziemiach Halickich. Po Wiedeńskim soborze w 1773 roku i podpisaniu w 1779 roku tak zwanego „Concertatio Bacsinszky-Festetichiana”, na podstawie którego Państwo nadawało bezzwrotną pożyczkę na przebudowę i remont starych, a także budowę nowych cerkwi. Dyktowało również swoje warunki co do wyglądu architektury tych budowli [5]. Dlatego 16 lipca 1779 roku podano trzy „typowe plany”, na podstawie których można było budować [4]. Te budowle różniły się od niemieckiej „Kirche” tylko wschodnią orientacją. Na początku XIX wieku przygotowano jeszcze kilka typowych projektów murowanych cerkwi dla Ziemi Halickiej i Bukowiny, [18] które były zalecane przez Państwo Austriackie.

Reformy grekokatolickiej cerkwi w 1882 roku [9], mianowanie Sylwestra Sembratowicza Metropolita Lwowskim [12], otwarcie we Lwowskiej Technicznej Akademii Wydziału Architektury w 1873 roku [10] i pojawienie się własnych fachowych architektów doprowadziło do zmian wzorów budownictwa sakralnego. Ten okres największego rozkwitu architektury cerkiewnej nasycony jest różnorodnością kierunków stylistycznych.

Burzliwe dzieje I Wojny Światowej doprowadziły do nowych strat pośród budowli cerkwi i rozwoju sztuki sakralnej. Jednak, najbardziej tragiczna strona z historii zniszczeń obejmuje okres między 1918-1941. Apogeum zniszczenia przypada na lata 1930-1936, kiedy wskutek stalinowskich represji w ruinę popadły setki budowli sakralnych. W tym samym czasie Kijów stracił największe zabytki architektury i sztuki sakralnej⁶ [2].

Trzeba zaznaczyć, że w tym czasie, kiedy na całej Ukrainie odbywało się totalne niszczenie sztuki sakralnej - na Ziemiach Halickich budowano cerkwie. Zachodni region Ukrainy w tym czasie należał do Polski, a nie do ZSRR, co uratowało zabytki architektury sakralnej od zniszczenia. Tylko na tych ziemiach była możliwość stylistycznego rozwoju budowy świątyń. Według danych statystycznych w Zachodnim regionie Ukrainy skoncentrowano 60% wszystkich zabytków architektury sakralnej [6].

Poczynając od zniszczeń w końcu XVIII w., cerkiew halicka doszła do etapu poszukiwania nowych architektonicznych rozwiązań w końcu XIX - na początku XX w. Proces poszukiwań trwał do 1939 roku i był przerwany aż do lat 90., w związku z zakazem budownictwa nowych cerkwi.

Po odrodzeniu się Ukraińskiej Cerkwi w 90. latach większość cerkwi była zwrócona parafianom i wyremontowana. Zgodnie z danymi statystycznymi Państwowego Komitetu w sprawach religii, na stan 1 stycznia 2004 roku na Ukrainie było 19975 budowli sakralnych. Z tej liczby, 4029 budowli zbudowano w latach 1992-2003, 2435 - w trakcie budowy [6]. Ta staty-

Spasa na Żowkiwskim przedmieściu; Wniebowstąpienia Chrystusowego 1701; Soboru Przenajświętszej Bogurodzicy i na Temawci i in.

⁶ Mychajliwski Złotowierchi klasztor (1108-1113), Uspenski sobor (1073-1078), Mieżygorski klasztor (XII w.), cerkiew Bogorodycy Pyrogoszczi (1132-1136), Georgiewska cerkiew (1037-1051), Desiatynna cerkiew (989-996), Bogojawłenska cerkiew (1690-1693), Triochświatyelska cerkiew (1184-1640), Wijskowo-Mykiłski sobór (1690-1696), Mykiłski Pustynny klasztor (1113), Borysohlibska cerkiew (1692), cerkiew Woskresinnia Chrusstowego (1670), Wsichświatska cerkiew (1782), cerkiew Mykoły Dobrego (1706), Petropawliwska cerkiew (1610), cerkiew Narodzenia Chrystusowego (1743-1783).

styka świadczy o tym, że blisko jedną trzecią wszystkich obiektów zbudowano albo buduje się w ciągu ostatnich 15 lat. Taka masowość budownictwa spowodowana jest i tym, że zarejestrowanych gromad jest 29797 [14], z których odpowiednio 7387 nie ma własnych obiektów sakralnych. W związku z tym na dzień dzisiejszy istnieje realne zapotrzebowanie na fachowe projekty cerkwi i odpowiednie przygotowanie specjalistów do tego celu.

Iwaniwka (około Skalatu)

Pidhajci

Baraniwka (około Berezan)

Sokoliwka (około Żydaczowa)

Krywe (około Radechowa)

Peniaky (około Pidkamenia)

Rys. 1. Współczesny stan kościołów na terytorium Ziemi Halickiej

Fig. 1. Modern a condition of rymo-katolic's churches in territory the Halychyna

3. Współczesne problemy i potrzeby badania obiektów sakralnych

To smutne, ale następny okres niszczenia zabytków sztuki sakralnej przypada na czas terazniejszy i obejmuje ziemie na granicy Ukrainy i Polski. W odróżnieniu od poprzednich okresów współczesne rujnowanie przeważnie jest pasywnie, bo dzieje się nie umyślnie, lecz przez obojętność do dziedzictwa kulturowego.

W ukraińskiej części Ziemi Halickich następuje dewastacja kościołów. Przeważająca ich większość została opuszczona przez wspólnoty religijne w latach 1939-1946. Część z nich przebudowano na cerkwie, muzea, szkoły, sale organowe itp., ale większości nie używa się i obecnie ulegają ruinie (rys. 1).

Podobna sytuacja jest na terytoriach Polski, gdzie ulegają ruinie cerkwie, które zostały opuszczone przez ukraińskie wspólnoty [1, 7].

Sytuacja w chwili obecnej stała się nader krytyczna i wymaga przynajmniej, żeby ujawnić i zinventaryzować te budowle sakralne dla ogólnej historii architektury. Budowle, które mają wartość architektoniczną, konieczne trzeba zachować, dostosowując je do innych funkcji kulturowych. W tej sytuacji istnieje realna potrzeba znalezienia optymalnego wykorzystania tych budowli, bo inaczej są one skazane na zrujnowanie.

Przez ponadtysiącletnią historię, ukraińska i polska architektura sakralna przeszła długą drogę kształtowania i dziś jest ważną warstwą europejskiej kultury. Teraz jest bardzo ważne nie stracić doświadczenia, nabytego w poprzednich epokach, a rzetelnie przestudiować i zachować najwięcej cennych zabytków dla potomnych.

Do nadrzędnych kierunków wykorzystania badań obiektów cerkiewnych można zaliczyć: napisanie historii architektury, wprowadzenie do nauczania; wykorzystanie wyników badań przy pisaniu przewodników w celu rozwoju turystyki; wykorzystanie tych wyników we współczesnym projektowaniu.

4. Zakończenie

Rozwój technologii budownictwa stwarza możliwość poszukiwania nowych form oraz stylistycznych rozwiązań. Formy te muszą jednak odpowiadać tradycji i pierwotnej funkcji sakralnej budowli. Zadaniem architekta jest zabezpieczyć przestrzeń, która będzie pobudzać do tej szczerzej rozmowy z Bogiem, rozmyślenia nad swoimi czynami i postępkami. W ciągu wieków architektura świątyń trwałie rozwijała się, zmieniając swój wygląd odpowiednio do wymagań czasu. Dziś mamy wielką spuściznę, którą koniecznie trzeba rzetelnie przestudiować i maksymalnie wykorzystać w praktycznym projektowaniu nowych sakralnych budowli. Należy zaakcentować, że wykorzystanie historycznego doświadczenia, tradycji, kultury pomoże zapewnić swoistość i unikalność stylistycznych rozwiązań przyszłych budowli, stworzonych za pomocą nowych technologii.

Literatura

1. Janusz M.: Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku. Rzeszów 1997.
2. Bereżyna A., Pohrebniak W.: Straceni skarby. «Ukraina», Kijów 1991.
3. Wujczyk W.: Państwowy historyczno-architektoniczny rezerwat we Lwowie. «Kamieniar», Lwów 1991, s. 11.
4. Gadżega W.: Dodatki do historii Rusinów i rusińskich cerkwi w Marmaroszach. Użgorod 1922, s. 84.
5. Hoszko J., Kiszczuk T., Mohytycz I., Fedaka P.: Ludowa architektura Ukraińskich Karpat XV-XX w. «Naukowa Dumka». Kijów 1987, s. 234.
6. Państwowa statystyka religii w Ukrainie. <http://www.risu.org.ua/ukr/resources/statistics>.
7. Iwanisuiw O.: Cerkiew w ruinie. Kanada 1987.
8. Historia ukraińskiej architektury // J. Aszejew, W. Weczerskyj, O. Hodowaniuk i in.; (za red. W. Tymofijenka). Technika, Kijów 2003, s. 79, 113.

9. Historia Chrześcijańsko-katolickiej cerkwi // na podstawie podręcznika Antonia Waplera opracował o. Aleksander Stefanowicz. Lwów 1903, s. 233.
10. Łypka R.: Lwowska szkoła architektury – jej rola i etapy rozwoju. // Architektura Hali-czyny XIX-XX w.: Wybrane materiały międzynarodowego sympozjum 24-27 maja 1994 r., poświęcone 150-leciu założenia Państwowego Uniwersytetu «Lwowska politech-nika» (pod redakcją Czerkiesa B., Kubelika M., Hofer E.), PU «Lwowska politechnika», Lwów 1996, s. 99-101.
11. Makarij arch.: Historia chrześcijaństwa w Rosji przed Równopostolskim księciem Wolo-dymyrem. Imperatorska Akademia Nauk, Sankt Petersburg 1846, s. 49-50.
12. Panas K.: Historia Ukraińskiej Cerkwi. NWP «Transintech», Lwów 1992, s. 126.
13. Petruszewicz A.: Zestawiona Halicko-Ruski latopis. Lwów 1889, s. 195-197.
14. Religijne wspólnoty w regionach Ukrainy (stan na 1 stycznia 2004 r.). <http://www.risu.org.ua/ukr/resources/statistics/regions2004>.
15. Semczyszyn M.: Tysiąc lat ukraińskiej kultury. MP "Fenix", Kijów 1993, s. 172.
16. Figol M.: Sztuka dawnego Halicza. «Mystectwo», Kijów 1997, s. 9.
17. Świątynie Lwowa: fotoalbum. Lwów 2000, s. 8.
18. Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, fond 726, opis 1, sprawa 1306, 1308, 1313, 1314.